

811.163.41'282.2

811.163.41'344

<https://doi.org/10.18485/sj.2020.25.1.40>

АНА В. КОЛАРЕВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 15. 10. 2019.
Прихваћен: 15. 01. 2020.

ФОНОЛОШКЕ ОДЛИКЕ ГОВОРА СЕЛА ГЛЕЋИЦА КОД ИВАЊИЦЕ**

У овом раду се анализирају фонолошке особине говора села Глеђица крај Ивањице. Одлике смо груписали у оне које се тичу: а) вокализма, са посебним освртом на замену јата, и б) консонантизма. Циљ нам је био да покажемо како говор Глеђице, иако удаљен од матичних ијекавских говора и смештен на рубу говора источнохерцеговачког типа, поседује већину значајних фонетско-фонолошких црта које би га као такав говор и одредиле. Са друге стране, истакли смо и оне особине које показују да се говор Глеђице у извесној мери удаљио од себи сродних говора. Ту, пре свега, мислимо на питање замене јата, где се показало да је и код најстаријих мештана Глеђице статус ијекавске замене јата нестабилан, те показује неубичајене ликове ијекавског рефлекса, али и тенденцију ка општавању екавске замене јата.

Кључне речи: фонолошке одлике, говор Глеђице, Ивањица, дијалектологија

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ И ОСВРТ НА ОДАБРАНУ ЛИТЕРАТУРУ

1. У раду ћемо настојати да опишемо карактеристике фонолошког система говора села Глеђица крај Ивањице. Одлике говора показаћемо на основу звучне грађе која је прикупљена приликом слободног разговора са мештанком

* kolarevicana11@gmail.com

** Рад је настао као део предиспитних обавеза у оквиру предмета *Дијалектологија српског језика* на Филолошком факултету у Београду.

села Радованком Бојовић, рођеном 1927. године. Звучни запис смо снимили диктафоном у породичној кући Бојовића у Глеђици, да бисмо добијени корпус након пажљивог слушања и забележили. С обзиром на чињеницу да информатор припада најстаријој генерацији мештана Глеђице, при бележењу карактеристика овога говора сматрали смо је довољно поузданим саговорником.

2. Пре него што прикажемо основне црте фонолошког система говора Глеђице, осврнућемо се на објављену научну литературу чији су предмет били говори дијалекатски и географски блиски говору Глеђице и сместити овај говор у контекст других дијалеката. Хронолошким редоследом издвајамо три опсежне студије: *Говор села Горобиља (код Ужичке Пожеге)*, из 1972. године, затим *Говор Драгачева*, из 1995. године, а на крају и *Говор моравичке и горњостуденичке зоне*, објављену 2001. године. Критеријум по којем смо издвојили ове студије јесте блискост њиховог дијалекатског и територијалног одређења, будући да су сва три говора дефинисана као млађи штокавски говори који познају ијекавски изговор некадашњег јата, а смештени су у југозападној Србији.

3. Магистарски рад Мирослава Николића под називом *Говор Горобиља (код Ужичке Пожеге)* обрађује говор насеља „у доњем току Моравице, тамо где се она улива у Западну Мораву код Ужичке Пожеге, или тачније где с реком Ђетињом чини Западну Мораву” (Николић 2001: 12). Подаци до којих је дошао Мирослав Николић, упоређујући прозодијске, морфолошке и фонетске особине говора Горобиља са источнохерцеговачким говорима са једне стране и североисточним млађим новоштокавским говорима са друге стране наводе га на закључак да је говор Горобиља „прелазан од источнохерцеговачких ка североисточним млађим новоштокавским говорима” (Николић 1972: 740).

Што се замене јата тиче, Мирослав Николић запажа да „Горобиљци (у међусобној комуникацији) говоре искључиво ијекавским наречјем са само понеким екавским ликом, као: *вредан, време, зеница, Немци, озледа, после(н), последњи*” (Николић 1972: 651), те у складу са тим овај говор дефинише као „ијекавски (са неким старим и неким новим екавизмима)” (Николић 1972: 721).

4. Петар Ђукановић, аутор студије *Говор Драгачева*, закључује како драгачевски говор „има највише сличности са источнохерцеговачким и шумадијско-војвођанским идиомима” (Ђукановић 1995: 18), али да је он, пре свега, „млађи штокавски говор источнохерцеговачког типа у југозападној Србији” (Ђукановић 1995: 175). Према да за њега каже да је „у основи ијекавски”, Ђукановић примећује да је у скорије време присутан „јак утицај екавске говорне и писане речи (путем школе, администрације, штампе, радија и телевизије)” (Ђукановић 1995: 16), што је учинило да се ијекавски изговор повлачи, а да тиме говор Драгачева постане „мешовити ијекавско-екавски говор” (Ђукановић 1995: 165).

5. Говор краја најближег говору којим се у раду бавимо систематично је истражен тек у оквирима *Говора моравичког краја*, докторске дисертације Видана Николића, која ће 2001. године бити издата као монографија под називом *Моравички и горњостуденички говори*. У њој ће аутор дати преглед особености и једних и других насловом обухваћених говора и указати на њихову дијалекатску диференцијацију, будући да је говор моравичке зоне превасходно млађи штокавски говор који обухвата средњи и горњи слив Голијске Моравице, за разлику од горњостуденичке зоне у сливу горње Студенице, у којој су се „укрстиле различите миграционе струје са архаичним (косовско-ресавским и зетско-рашким) и прогресивним (источнохерцеговачким) акцентуацијама” (Николић 2001: 256). Дакле, област Ивањице и Ариља, којој административно припадају насељена места чији је говор обрађен у овој монографији, „није дијалекатски компактна, већ је испресецана многобројним изоглосама које се тичу релација источнохерцеговачких, косовско-ресавских и зетско-рашких говора” (Николић 2001: 290). Од изоглоса које деле ову територију као најизразитија се јавља управо она која говоре овога краја дели на моравичке говоре као говоре нове акцентуације и горњостуденичке као прелазне говоре.

Што се тиче ближег дијалекатског одређења говора моравичке зоне, а на основу прегледа говорâ у монографији Видана Николића, може се закључити да се моравички говор „налази на периферији ИХ (источнохерцеговачких, прим. аут.) дијалеката [...]”, али да је и даље „типичан ИХ говор ван граница Херцеговине” (Николић 2001: 290). У оквиру моравичке зоне у монографији Видана Николића, поред многобројних насељених места Ивањице, обрађен је и говор Глеђице, којим се у овом раду бавимо. Овај говор се на основу акцентуације коју познаје, премда на рубу моравичке зоне, сврстава у говоре са новоштокавским четвороакценатским системом (исп. Николић 2001: 13).

6. Поред питања акцентуације, важну изоглосу која дели наше дијалекте представља и замена вокала јат. Упоређујући говор моравичке зоне са матичним ијекавским говорима (источнохерцеговачким, пивско-дробњачким и пљеваљским говором), Видан Николић га дефинише као „ијекавски говор са старим и новим екавизмима” (Николић 2001: 273). Новија пак истраживања, која су покушала да утврде границе (и)јекавских и екавских говора у западној Србији, показују да се линија која раздваја ијекавске од екавских говора на овом терену креће водомеђом Моравице и Студенице и излази на западне обронке Голије (исп. Марковић 2012: 460), као и да „готово цело подручје данашњег Драгачева, ивањичка села која су некада припадала Драгачеву и област око извора и горњег тока реке Моравице” заузимају „(и)јекавски говори са знатним бројим екавизама (ијекавско-екавски)” (Марковић 2012: 457). Видећемо да материјал ексерпиран из говора нашег информатора унеколико потврђује ову тезу.

7. Уз осврт на оба критеријума, акцентуацију и рефлекс негдашњег вокала јат, а на основу говора информатора, можемо констатовати да се говор Глеђице, који припада моравичкој зони, сврстава у говоре источнохерцеговачког типа у југозападној Србији са новоштокавском акцентуацијом и начелно (и)јекавском заменом јата, уз извесна одступања у виду нових екавицама.

2. ВОКАЛСКИ СИСТЕМ И ПОЈАВЕ У ВЕЗИ СА ВОКАЛИМА

8. Вокалски систем говора Глеђице познаје пет фонема стандардних артикулационих вредности: *и, е, а, о, у*, као и *р* у вокалској функцији. Такође, не налазимо случајеве нестандартне отворености и затворености вокала. У наредним поглављима ћемо као најзначајнија издвојити: питање замене јата и питање најчешћих појава које се тичу вокалског система говора Глеђице.

2.1. Замена вокала јат

9. При осврту на пређашња проучавања говора ивањичког краја, видели смо да су ставови истраживача усаглашени око тога да постоји изванредан утицај екавицама у ове – изворно ијекавске – говоре. Чак, неки од истраживача о њима говоре као о ијекавско-екавским говорима (в. т. 6). Што се говора Глеђице тиче, у њему је начелно присутна ијекавска замена јата. Ипак, можемо приметити да се рефлекси овог вокала код нашег информатора у неким случајевима разликују у односу на класичне рефлексе.

2.1.1. Замена јата под дугосилазним акцентом

10. Јат у слогу са дугим силазним акцентом у овом говору познаје примарни двосложни ијекавски рефлекс *ѝје*:

диѝете (вокатив), *гриѝешиш*, *миѝесѝ*, *смиѝесѝ*, *миѝешен*, *сниѝег*, *диѝелимо*.

11. Иако је у говору информатора ијекавски рефлекс јата доминантан, уочавамо да постоје и екавски ликови замене јата под дугосилазним акцентом. Тако је ијекавски рефлекс изостао у прилогу *лепо*, који је у ексцерпираној грађи присутан у неколико примера, што показује да се он у потпуности усталио:

лепо отишо, вечерали *лепо*, иженили *лепо*, пита се *лепо* са мном, *лепо* тај човек нама реко, *лепо* ћу ве ја под'јелити.

Такође, и у генитиву множине именице *м(ј)есто* налазимо екавски лик *мѝстѝ*, премда је у ијекавским говорима, након накнадног дуљења кратког јата у генитиву множине, очекивани облик *мјѝстѝ*.

Екавска наместо ијекавске замене јата у говор је унета највероватније под утицајем чланова породице, становника ивањичке вароши, у којој је екавски

изговор доминатно заступљен, али и под утицајем масовних медија, телевизије пре свега. Како запажа Видан Николић, „екавски изговор се неумитно шири на рачун ијекавског” (Николић 2001: 57), а да је тај процес и те како актуелан и у говору нашег информатора потврђује колебање у употреби ијекавских и екавских облика. Тако налазимо ијекавске облике броја *два* у примерима *двѐ двѝје* и *наз двије*, али и екавски лик у примеру *двѐ сѣстре*.¹

Видан Николић претпоставља и да ће „у нивелацији према језику мас-медија најпре избледети (и)јекавски изговор” (Николић 2001: 286). Такву ситуацију, одређен број година касније у односу на време када је прикупљан материјал за анализу ових говора², налазимо и у говору нашег информатора. Штавише, примећујемо да се тенденција ка уопштавању екавског изговора огледа у знатно већој мери.

2.1.2. Замена јата под дугоузлазним акцентом

12. Замена јата под дугим акцентом узлазне интонације у говору нашег информатора представља посебно деликатно питање. Нормирани рефлекс јата у слогу са дугоузлазним акцентом, још од Даничићевог бележења, подразумевао је двосложну замену јата са краткоузлазним акцентом на другом слогу (исп. Даничић 1925: 4). Рефлекс овога вокала у говору забележеном у Глеђици јесте двосложни, чиме он не одступа од стандарда. Међутим, овде се суочавамо и са два проблема. Први од њих односи се на положај акцента, који није доследан, јер бележимо примере са акцентом и на првом и на другом слогу двосложног рефлекса. Друго питање које истичемо јесте питање дужине наглашеног слога у рефлексу јата. У говору информатора учавамо како је наглашени слог најчешће дуг, премда није увек могуће са сигурношћу утврдити. Зато би, како Видан Николић закључује, „експериментално бележење вредности јата у његовим *спорним* рефлексима разрешило многе дилеме” (Николић 2001: 61).

Приликом ексцерпирања грађе, дакле, могли смо уочити како постоје два лика двосложног рефлекса јата који је био под дугоузлазним акцентом:

- а) са акцентом на првом слогу рефлекса: у неку *ријеку*, однесемо тамо у *ријеку*, *смјешно*;

¹ Иако је код Видана Николића акценат двосложних речи попут *сестра*, *жена* и *отац* забележен као дугосилазни (исп. Николић 2001: 259), овде га пишемо као краткосилазни акценат, јер сматрамо да је то приближније изговору нашег информатора. Краткосилазни акценат се (на месту где би у новоштокавским говорима био очекиван краткоузлазни акценат) боље чује унутар акценатских целина, нпр.: *џац ми* није дао.

² Видан Николић је за потребе израде докторске дисертације прикупао грађу у периоду 1986–1990. године (исп. Николић 2001: 48).

- б) са акцентом на другом слогу рефлекса: *сми'есила*, *ис''јечӯ*, *под''јелили се*, *под''јелити*.

Појава акцента на првом слогу двосложног рефлекса није уобичајена у корпусу ијекавских говора. Како дијалекти „често илуструју деловање аналошких процеса, којима се стандардни језик одупире” (Кристал 1985: 25), као једно од могућих одговора на питање откуда акценат на првом слогу овог рефлекса може бити и то да се он уопшти према моделу који постоји при замени јата под дугосилазним акцентом (*сми'есѝ*, *ди'елѝмо*).

13. И овде се, као и у вези са јатом под дугим силазним акцентом, сусрећемо се са екавским ликом, у примеру: *врѣдѣ*.

2.1.3. Замена јата у кратким акцентованим слоговима

14. У случају јата у кратким акцентованим слоговима, рефлекси су још сложенији. Најпре, налазимо примере који потврђују да говор Глеђице познаје класичне једносложне замене кратког јата:

- а) под краткоузлазним акцентом: *ћѣвојākā*, *ћѣцѣ*, *ћѣтету*;
 б) под краткосилазним акцентом: *ћѣла*, *сѣме*, *ићѣли*, *љѣб*, *љѣбови*.

15. Међутим, примећујемо да су трагови јекавског рефлекса јата конзервирани само у оквиру речи са извршеним јекавским јотовањем, док су облици у којима није било услова да се јотовање изврши доследно замењени екавским, што довољно јасно осликава размере које захвата екавски нанос:

- а) *пѣсма*; *бѣж'* (императив);
 б) *вѣнчā*, *вѣнчали се*.

2.1.4. Замена јата у неакцентованим слоговима

16. У неакцентованим слоговима јат је дало очекиване вредности – од дугог јата настао је двосложни, а од кратког неакцентованог јата једносложни рефлекс:

- а) *нāјпри'е*, не *сми'е* ти ништа, *пōми'есѝ*, *ѝми'есѝ*, *дōни'еће*;
 б) *дōље*, *зāђени*, *дћерō*, *вићѣла*, *вдљѣла*, *пдћерāм*.

Као и у случају кратких акцентованих слогова, и овде једносложни јекавски рефлекс јата налазимо само у примерима са извршеним јекавским јотовањем (в. т. 15).

17. Неки од рефлекса јата из неакцентованих слогова замењени су екавским ликом:

пдслѣ, *пдбегнѣмо*, на пример, *чдвек*, *овде*, *жѝвѣла*, *место* краве.

2.1.5. Икавски рефлекс јата

На основу забележеног материјала икавизме можемо разврстати у два типа: фонетске и морфолошке.

18. До настанка фонетских икавизама дошло је у специфичном фонетском контексту. Њихову потврду налазимо у два случаја: а) испред *ј* и б) испред *о* које је постало од *л*.

а) *ѣ + ј*: *нѣе* појо, *нѣе* даво, *прѣси'е*, *прѣси'ем*, *прѣси'емо*, *ста'ријѣ*, *ста'ријѣ*, *сми'аће се*, *на'сми'ѣш*.

б) *ѣ + о (< л)*: *дѣн'о*, *дѣнио*.

Исти рефлекс јата налазимо и у примеру *ви'ђѣ*, иако је јотовањем сугласника *ѣ* фонетски контекст замагљен.

19. Морфолошке икавизме налазимо доследно у свим одричним облицима глагола *јесам*. Најпре је, фонетским путем, вокал јат дало рефлекс *и* испред *ј* у трећем лицу јединине облика *није* (в. т. 18), да би након тога, највероватније аналошким уобличавањем према овом облику, и остале форме глагола добиле исти рефлекс:

ни'смо шћели, *ни'смо* ни улазиле, *ни'су*, *ни'сам* женио, *ни'сам* виђела, *ни'сам* добила, *ни'сам* ћела, *ни'сам* се свађала.

Одрична форма глагола *јесам*, како ексцерпирани материјал показује, у говору нашег информатора је доследно присутна са икавским рефлексом. Не налазимо двосложни ијекавски рефлекс какав је заступљен у неким другим говорима источнохерцеговачког типа (исп. Николић 2001: 274).

2.1.6. Екавски рефлекс јата

20. О упливу екавског рефлекса јата, неочекиваног за корпус ијекавског говора, већ смо говорили унутар претходних поглавља. Међутим, овакве случајеве уопштавања екавског рефлекса треба разликовати од оних (којима се овај дијалекат такође дистанцира од књижевног језика) у којима је екавски лик настао непосредном заменом етимолошког јата. Такви су облици датива јединине личних заменица (*мѣне* рекла, то-е *тѣбе* тешко) (исп. стсл. *мѣнѣ*, *тебѣ*).

21. Са друге стране, екавски рефлекс јата постоји и у контексту кратког јата које се нашло иза сонанта *р*, што спада у ијекавску књижевну норму:

црѣпу'ља, *гѣре* на шпорет, вође *гѣре*.

2.1.7. Секундарно јат

22. Рефлексе секундарног јата препознајемо у ограниченом броју примера. Најпре, налазимо га у глаголу *секира'те*. Затим, у примерима *и'жље'гла*

(поред присутног *ѝжлегла*), *ѝљећи* и *ѝљегнѐ* такође бележимо појаву рефлекса секундарног јата, која, по свему судећи, настаје аналогично према глаголу несвршеног вида *слијегати*, у којем је рефлекс настао од етимолошког јата.

2.2. Разрешавање хијата

23. До непосредног додира двају вокала може доћи унутар једне речи (унутрашњи хијат) или на споју између двеју речи (спољашњи хијат). У говорима моравичке зоне је, како запажа Видан Николић, „наглашена тенденција уклањања вокалских група” (Николић 2001: 85), и то се постиже на три начина:

- а) елизијом вокала;
- б) контракцијом вокала;
- в) развијањем прелазних сонаната.

2.2.1. Елизија вокала

24. Елизију, односно губљење једног вокала пред почетним вокалом следеће речи којим се спречава стварање спољашњег хијата, Видан Николић у својој монографији бележи у вези са свих пет вокала (исп. Николић 2001: 85–87). Међутим, на основу забележеног материјала, могли смо уочити само елизију *a* и *o*, и то: у случају вокала *a* врло често, док у вези са вокалом *o* као спорадичну појаву карактеристичну за конструкције које нису бројне, али су честе у говору, и које су као такве готово „окамењене”. Наравно, остављамо могућност да бисмо, у случају да је ексцерпирани материјал био обимнији, потврдили елизију и код вокала *u*, *e* и *y*.

25. **Вокал *a*.** Елизију вокала *a* бележимо у споју предлога са вокалом *a* на крају и глагола који почиње вокалом:

д-ѝџем, д-ѝџемо, д-ѝдѐм, д-ѝдѐш, д-ѝдѐ, д-ѝдѝ, д-обучѐ, д-ѝзимѝш.

Међутим, ова појава, премда је налазимо у великом броју случајева, није увек доследна, што показују примери:

да ѝдѐш, да ѝдѐм, да ѝдѐреш, да ѝкиснѐ.

26. **Вокал *o*.** Овај вокал се елидира када је на другом месту:

нема то ко-во саде, ко-но јуче.

2.2.2. Контракција вокала

27. До контракције (сажимања) вокала долази као последица непосредног сусрета двају вокала унутар једне речи. До њене повећане заступљености у моравичкој зони, како запажа Видан Николић, долази „после преласка *-л* у *o*

на крају слога и речи, и после доследног губљења консонанта *x* из фонолошког система ових говора” (Николић 2001: 87). Зато не чуди што је у говору Глеђице ова појава врло честа.

28. Група *-ao > o*:

Како је појава преласка *л* у *о* карактеристична за облике радног глаголског придева у првом лицу једине мушког рода, то иде у прилог чињеници да највећи број примера за контракцију вокала бележимо управо у овом глаголском облику:

рѣкѡ, љзагнѡ, рѣспродѡ јабуке, *прѡдѡ, дђерѡ, ѡдрѡ, мѡгѡ, ѡмѡ, вѡкѡ, прѣсвѣкѡ, плѡкѡ, настрѡдѡ, нѡѣ дѡвѡ* нама, *ѡстѡ, гѣљѡ, ѡшѡ*, *јопе дѡшѡ, ѡтишѡ* у Ивањици.

До контракције вокала не долази у случају када је у двосложној секвенци *-ao* акценат на првом слогу, што у говору са новоштокавском акцентуацијом, какав говор Глеђице јесте, пре свега важи за двосложне облике радног глаголског придева, јер би се контракцијом нарушила унутрашња структура речи и овај глаголски облик свео на само један слог. Зато налазимо облик *ѡо* (али у глаголским облицима са истом осномом: *прѡдѡ, рѣспродѡ*).

29. Група *-eo > o*:

Налазимо потврду само у једном примеру, именици *пѣнѡ*.

30. Група *-ae > e*:

Овај вид контракције налазимо код бројне именице *петнѣстину*, док у *Моравичким* и *горњостуденичким* говорима налазимо потврду да је појава доследна у свим облицима бројева од једанаест до деветнаест (исп. Николић 2001: 92).

31. Група *-oe (< -oje)* сажима се у облицима присвојних заменица:

мѡга кума, *мѡме* брату.

2.2.3. Развијање прелазних сугласника

32. Развијање прелазних сугласника као начин разрешавања хијата може бити последица губитка сугласника *x* из народних говора (в. т. 54). Како би се након ове појаве новонастали хијат уклонио, сугласник *x* се може заменити прелазним сугласницима, од којих само за *в* налазимо потврду, у примерима: *закѡвѡваш*, *скѡвѡ*.

2.3. Редукција вокала

33. Слабљење вокала или њихово потпуно изостављање је појава која је ретка у говору нашег информатора, што показује мали број примера којима бисмо је илустровали. У сваком случају, примери у којима се редукција вока-

ла јавља могу се поделити у три групе: изостављање вокала у иницијалном (афереза), медијалном (синкопа) и финалном положају (апокопа).

34. Афереза. Изостављање вокала у иницијалном положају налазимо код неких прилога:

вакњ, накњ, вамо.

Како Видан Николић закључује, ови облици прилога настали су „аналошким уједначавањем унутар одговарајућих граматичких категорија” (Николић 2001: 95). У случају наведених примера, то би одговарало односу *вако* : *тако*, *нако* : *тако*, *вамо* : *тамо*.

35. Синкопа. Вокал *и* се редукује доследно у количинском прилогу *колико* као и сложеницама истога корена. Не налазимо облике без редукције:

књлко ми треба љебова, књлко нам треба за славу, књлко јој треба, књлко-е би'о, узимаш књлко можеш, то биде неколко дана.

36. Апокопа. О изостављању вокала на крају речи или апокопи најчешће говоримо онда када се ти вокали понашају као покретни.

а) Вокал *и* изостаје у:

- у везнику али: *ал* је гељо он, као што бележимо и: *али* ни вуне ни ничега, *али* Милан био рђа.
- у 2. л. једнине и множине императива: *помáште* ми, *бњж'.*

б) Вокал *а* најчешће изостаје:

- у прилозима: *кад* пођемо, *никуд* да врдне, *кад* ја нем ништа, *кад* дођемо кући, *кад* идеш, *кад* је моја мајка, *сãд*, *сãд* још да ти причам, и *сãд* се то мијеси, *кад* је било, *кад* оде *некуд*, на Божић *кад* је било, *ѡтуд*; али бележимо и пример: *тудã* је пут.
- у заменичко-придевској промени: *неког* човека, али се чује и: *некога* Драгише, као и *мога* кума.
- в) Облике без вокала *е* налазимо у следећим облицима прилога: *свѹђ*, била *тѹн* јена учитељица, међутим, јављају се и облици са факултативним *е*: *сãде*, *тѹне* бидне, имала *тѹне*. (О секундарном *н* на крају прилога в. т. 51)

Овај вокал може изостати и у придевско-заменичкој промени: *ниједном* ђетету, *тãм* орању, али налазимо и: *мãме*, *ниједнãме*, *ѡвоме*, *никоме*.

Чини се да не постоји доследност у употреби облика са покретним вокалима или без њих, што значи да информатор у свом говору има и једне и друге облике и они се напоредо користе.

2.4. Супституција вокала

37. Нестандардну замену једних вокала другима у говору Глеђице бележимо само кроз спорадичне примере, што потврђује да је у говору моравичке зоне „домашај ове појаве ограничен као и у другим централним штокавским говорима, за разлику од периферних дијалеката где је ова појава израженија” (Николић 2001: 99).

38. Вокал *o* уместо *a* јавља се у именици *матòвило*.

39. Вокал *e* уместо *o* налазимо у речци *еве*.

40. Вокал *u* уместо *у* чује се у облицима глагола *бити*: *бидē* неколко дана, *бидӯ* кисели, туне *биднē*.

2.5. Хапологија

41. По узору на Видана Николића, који је ради лакшег поређења у хапологију убројао све оне примере који илуструју изостављање слога од најмање два члана – сугласника и самогласника (исп. Николић 2001: 98), водићемо се истим поступком при илустровању ове и њој сродних појава. Тиме се као примери за хапологију могу навести:

нѐм (< *немам*) ништа, *нѐм* ја ту разлога никаквог, *нѐм* на шта да просиѐм;
нѐш (< *нећеш*) да једеш.

3. КОНСОНАНТСКИ СИСТЕМ

42. Како ексцерпирани материјал показује, консонантски систем говора Глеђице својим највећим делом одговара стању у књижевном језику. Извесне дијалекатске особености на плану консонантизма повезују овај говор са другим говорима источнохерцеговачког типа и огледају се, пре свега, у одсуству фонема *ф* и *х*, као и присуству фонема *џ* и *џ*.

3.1 Сонант *ј*

43. Статус овог сонанта је веома сложен, с обзиром на његову нестабилну артикулацију. Бранко Милетић запажа да „постоји цео низ прелаза од *и* ка *ј* и да је више пута немогуће одредити да ли у одређеном случају имамо посла са *ј* или са *и* (*и* у консонантској употреби)” (Милетић 1933: 66). Отуда и наше забележене фонетске вредности овог сонанта варирају: од релативно стабилне артикулације, преко редуковане, до потпуног изостајања овог гласа. Примере који илуструју појаве у вези са овим сонантом разврстаћемо на основу његове позиције у речи као и на основу гласовног окружења.

44. На почетку речи *j* се готово увек изговара и јасно се чује у говору:

ја̀дна, ја̀гње, сто ја̀да̄, ја̀буке, јѐдē, јѐдēмо, јѐдно, јѐдеш, јѐдан брат.

45. У медијалној позицији *j* се чува и, уколико се нађе испред самогласника, најчешће има релативно стабилан изговор:

кљрја̀к, кљрја̀ци.

Са друге стране, испред сугласника је његов изговор у мањој мери стабилан:

Стан̄о̀јла, ма̀јка, случ̄а̀јно, а̀јде.

Стабилну артикулацију *j* пак показује између вокала задњег реда:

м̄о̀ја, м̄о̀ју, о̀дв̄а̀ја, ђевојак̄а, везу̀ју, кука̀ју̀ћи, раску̀ћа̀вају, спрѐмају, на̀гнају, милица̀јац, по̀јо̀ ми, мо̀јо̀ ђеци.

Нестабилна артикулација *j* приметна је између вокала предњег реда *и* и *е*, где се најчешће јавља његов делимично редукован изговор, као у примерима:

нѝе, нē смѐе, нѝедна, см̄ѝ'ес̄и, сн̄ѝјег, гр̄ѝешим, пр̄дсѝ'емо, дѝелѝмо.

Уочљиво је да некада и прозодијски елементи могу утицати на артикулацију сонанта *j* (исп. Симић/Остојић 1996: 211). Тако је у акцентованом слогу у примеру *ниједноме* артикулација сонанта *j* стабилнија у односу на пример *нѝедна*.

46. У финалној позицији *j* углавном има стабилну артикулацију:

а) код именица: *ра̀збо̀ј*;

в) код заменица: *мо̀ј човек, то̀ј надници*, али нешто слабије артикулације у *та̀^н* (у сугласничкој функцији);

б) код заменичких придева у косим падежима: *мо̀јо̀ј, ка̀ко̀ј кући*.

47. У облику императива *немој* налазимо двојачке облике:

а) без *j*: *нѐмо̄* ништа д-узимаш од њега, *нѐмо̄* да га кољете;

б) са *j*: *нѐмо̀ј* да си узела.

48. Секундарно *j*. Секундарно *j* се може јавити као протетичко на почетку:

прилога *опет*: *јо̀нē* дошо, спреми *јо̀нē*, ја га моли *јо̀нē, јо̀нēt*;

везника *ако*: *јако* ми је и тетка, и *јако* одемо неће на свадбу, и *јако* одемо неће на копање.

49. На крају речи секундарно *j* налазимо у прилогу *днд̄аи* (у виду његове фонетске варијанте: *и* у сугласничкој функцији) и у прилогу *ђе гд̄ј*.

3.2. Сонант *н*

50. Сонант *н* у говору Глеђице има две артикулационе вредности. Јавља се као а) апикодентални назални сонант, у највећем броју случајева, и као б) његова веларизована варијанта, када је место артикулације умерено уназад: *вајглу, играјке, Милијко*.

51. У облицима одређених прилога није ретка појава ни секундарног *н* у финалној позицији, какву бележимо у примерима:

тун, туне, послѣн.

52. У вези са овим сонантом ваља дефинисати и однос *н* : њ у облицима присвојних придева. Тамо где је присвојни придев грађен старим наставком *-јь* било је услова за умекшавање *н* из основе, док се у случају наставка *-ин*, чува сонант *н*. Ову појаву показује однос примера *Стевањдан* : *Мратиндан*.

3.3. Статус осталих консонаната

53. Консонант *ф*. Овај консонант је у фонолошки систем српскога језика ушао путем речи страног порекла, а у народним говорима супституише се постојећим фонемама *п* и *в*, које су му блиске по месту артикулације. Зато је очекивано што га у говору Глеђице нисмо нашли, већ је замењен:

- а) У иницијалном положају налазимо замену овог сугласника сугласником *п* као у примеру: *пџсљљ*.
- б) У медијалном положају замену са *в* имамо у примерима: *Стѣвањдѣн, пџтревим, ѡсвалт* и *ѡсвалту*.

54. Консонант *х*. Овај консонант је елиминисан из фонолошког система говора Глеђице. Ексерцирани материјал показује да се он не налази ни у једном примеру где му је по пореклу место – или се у потпуности губи, или је замењен другим сугласницима. Примере који то показују разврстаћемо на основу позиције у речи и на основу начина супституције другим фонемама:

а) Иницијално *х* се у највећем броју случајева губи и не долази ни до какве супституције другим сугласником (*х* > \emptyset). То показују примери:

ѡљине, ѡљѡ, ѡљѡвои, ѡљѡвоје, ѡљѡвоѡ, рђа, дђеш, дђе, ѡѡла (← (*х*)*тјела*), *ајде, ајт*.

б) Губљење *х* се у медијалном положају често јавља као самостална појава, док у случају појаве хијата може бити праћено уметањем прелазних сугласника, од којих само за *в* налазимо потврду:

- *х* > \emptyset : *навѡлила, ѡвате, ѡвати, ѡзоди, снѡу*.
- уметање сонанта *в*: *закѡвѡваш, скѡвѡ* се и купус, *скѡвѡ* се и супа.

- в) Сугласник *x* се на крају речи губи, што показују следећи примери:
- у генитиву множине придевско-заменичке деклинације: *òni'e, tñ'i'e*;
 - у акузативу множине личне заменице за 3. лице: да *и* оберем.

55. Консонант *ć*. У примерима који су потврдили његово присуство консонант *ć* је добијен јекавским јотовањем:

ćekiráte, имало ćěме, баци то ćěме.

Такође, постоји још један случај у којем налазимо консонант *ć*, овај пут секундарног порекла, у узвику *иć* (< их).

56. Консонант *ž*. Консонант *ž* је, поред *ć*, још једна фонема нестандардне вредности присутна у говору Глеђице. Налазимо је само у једном примеру, у којем је она резултат новог јотовања: *ỳžутра*.

57. Консонант *џ*. Очекивано је да учесталост сугласника *џ* у говору источнохерцеговачког типа буде висока, највише због заступљености турцизама (исп. Николић 2001: 133). Ипак, транскрибовани материјал нам није пружио довољно података да о томе кажемо неку реч више. Оно што можемо уочити јесте да ова фонема чини консонантски систем говора Глеђице и да има стандардну артикулацију, иако смо је нашли једино у позајмленици *џем*, која се у говору информатора реализовала у два облика: *џěмом* и *џěм*.

3.4. Јотовање

58. Старо јотовање. Потврду старог, прасловенског јотовања налазимо у следећим категоријама:

- а) компаратив придева: *млãђã*;
- б) трпни глаголски придев (и облици који су од трпних придева настали): *рòђени, спрěмљено, мй'ешен*.
- в) презенту глагола: *кãжем, пòвěжемо, зãкољě, зãкољеш, лй'тишě* крава, *сўчемо*.

59. Ново јотовање. Извршено ново јотовање бележимо код:

- а) збирних именица: *брãђа, зěље*;
- б) прилога: *ỳžутра*.

60. Јекавско јотовање. Јекавско јотовање представља „структурну одлику говора моравичке зоне која је спаја са осталим говорима ијекавског говорног комплекса” (Николић 2001: 150). Појаву извршеног јекавског јотовања примећујемо у вези са денталним сугласницима *д*, *т* и *с*. У овим групама она је извршена доследно, те нема ниједног одступања:

- а) *дј > ђ*: мојој *ћěци, ћěцě, ћěцу, ћěтету, ћěвојãкã, ћěвером, нěђе, нй'ђе, вóђе, нóђе, свь'ђ, вй'ћела, зãђени*.

- б) *tj > ĥ: nõĥeram, õĥerõ* на воловима, *õĥerõ* јадан, *õĥerõ* јабуке, *ĥëла, шĥëли*.

Као што видимо, постоје два облика радног глаголског придева глагола *хтети*. У примеру *ĥела* уочавамо одсуство сугласника *х* и извршено јотовање групе *tj*, док у примеру *шĥела* испред јотованог *ĥ* долази и до алтернације по тоналитету *х : ш* (исп. Симић/Остојић 1996: 233).

- в) *cj > ć: ćëме, ćекирати*.

61. Премда се у *Моравичким и горњостуденичким говорима* бележи јотовање дентала *ц*, овде нисмо наишли на такве случајеве. Пример *проћепуша*, који аутор бележи као пример за јотован сугласник *ц*, у нашем се материјалу јавља у облику без јотовања: *процепуша* („шиваћа игла с великим ушима”, према: Николић 2001: 147).

62. Налазимо само примере јотовања сонанта *л*: *љëб, љëбови, љëбове* умјеси, колко нам треба за славу *љëбóвã*, били *дõље* у цркви позадуго, *уљегнë, ижљегла, уљëћи, вдљела*.

- 63.** У прикупљеној грађи нисмо нашли потврду јотовања лабијала.

3.5. Упрошћавање консонантских група

64. Инвентар консонантских група „повећан је после испадања гласа у слабом положају”, уочава Видан Николић (2001: 151). Како су неке од новонасталих сугласничких група тешке за изговор, то је и разумљива тенденција ка њиховом упрошћавању.

- а) У иницијалном положају поједностављују се групе:

кĥ: ĥërку, ĥërко моја;

тк: кõм, али: *ткëш, и́заткëш*;

дõђ: ĥе оћеш, ĥе гој ко зовну, *ĥë* да га видим, туне *ĥе* он ишо; као и у прилозима са истим кореном: *нëĥе* на свадбу, *нĥе*, тамо *нëĥе*.

- б) У финалном положају налазимо две потврде упрошћавања сугласничке групе *ст* у корист сугласника *с*: у броју *шëс* и придеву *нãмĥо-рас*.

3.6. Испадање сугласника

65. Поред појаве упрошћавања карактеристичних сугласничких група, треба се осврнути и на појединачне случајеве сугласника који су подложни елизији, тј. испадању. Примери које издавајемо из транскрибованог материјала показују да је у говору информатора сугласник *д* подложен елизији уколико се нађе испред сонанта, и то:

- а) код бројева: *јѐна* другу уби, *јѐна* учитељица;
 б) код глагола: *пãнѐ* с коња, али недоследно, будући да налазимо и примере: *пãднѐ* на ум, *нападнѹ*, *нападнѐ*.

3.7. Промена сугласника у сантхију

66. Уколико се у сантхију нађу два сугласника неједнака по звучности, онда у говору долази до њиховог изједначавања, које се врши у корист другог сугласника:

кот капѐлѐ, бѐк-те виђо, нãз двѐе.

67. Такође, у сантхију често долази и до испадања дентала *ð*, у случају када се он нађе на првом месту:

ка-сам ја била мала, *ка-ћеш* да закуваваш, *ку-ћете*.

3.8. Метатеза

68. Метатеза или замена места појединих гласова у речи ретка је појава у овом говору. Налазимо је, пре свега, у корену заменица насталом од старог *вѝс-*, као у примерима:

свѐ, свѝ, свãкѹ, свѐгã.

69. Као примери метатезе се могу навести и облици прилога:

вође (< ондје), *нође* (< ондје). Облик без извршене метатезе *овде* је знатно ређи и јавља се као накнадно унет екавски лик.

4. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

На основу изложене и анализираних грађе, можемо закључити да је говор Глеђице својим најзначајнијим цртама сродан млађим штокавским говорима источнохерцеговачког типа, прецизније припада подтипу источнохерцеговачких говора ван граница старе Херцеговине, у западној Србији.

Вокалски систем овога говора је стабилан и одговара ситуацији у књижевном језику. Укључује пет вокала стандардних вредности, као и *p* у вокалској функцији. Појаве које се дешавају у вези са вокалима су бројне, а најчешће говоримо о њиховој елизији и контракцији. Елизија вокала је најчешћа на споју предлога и глагола (*ð-идѐш*, *ð-узимãш*). Контракцију пак у највећем броју случајева бележимо у облицима радног глаголског придева, и то при сажимању финалне вокалске групе: *ао* > *о* (*рѐкѐ, прѐдѐ*).

Замени јага дали смо велики значај, стога што ова особина представља изоглосу која раздваја екавске од ијекавских говора. То је нарочито важно

у светлу чињенице да се овај говор налази на простору на којем долази до мешања екавских и ијекавских црта. Закључујемо да је замена вокала јат у говору Глеђице класична ијекавска замена у случају јата који је био под силазним акцентима (*снѝјег, сѝме*), као и јата под краткоузлазним акцентом (*ћѝцѝ*). Што се тиче јата под дугим акцентом узлазне интонације, примећујемо неубичајену појаву колебања између различитих модела замене, те у двосложном рефлексу некад бива наглашен први, а некада други слог (*смѝешно, под^дјѝшли се*). Такође, сложили смо се са радом аутора који су се већ бавили овим говором, а према којима би сигурност при тумачењу дужине наглашеног слога у рефлексу јата била могућа тек након инструменталних мерења, премда смо се за потребе рада ипак одлучили да тај слог запишемо као дуг.

Значајно је нагласити да долази и до извесне екавизације говора. Њу прати колебање информатора при одабиру облика, односно паралелна употреба екавских и ијекавских ликова, што показује да је ова појава и те како актуелна. Она се може објаснити утицајем екавског наноса који долази из градске средине преко чланова породице, али и медијских средстава, пре свега телевизије. Ширење екавских ликова није захватило у подједнакој мери све видове замене јата. Примери из ексцерпираног материјала показали су да је класична замена јата у већој мери заступљена у вези са јатом у дугим слоговима, премда и овде постоје извесна одступања. Што се једносложне јекавске замене јата тиче, закључујемо да се она чува само у облицима у којима је извршено јекавско јотовање, а да се у свим осталим примерима читавају нестандардни екавски ликови.

Консонантски систем, у односу на књижевни језик, познаје још две нестандардне гласовне вредности: *з* и *с*. Оба гласа су настала јотовањем, први од њих новим (*ѝзупра*), а сугласник *с* јекавским јотовањем (*сѝме*).

Поред присуства нестандардних фонема *с* и *з*, фонолошки систем овога говора одликује се одсуством две фонеме: *ф* и *х*. Прва од њих, као фонема која је у књижевни језик унета посредством речи страног порекла, замењује се постојећим фонемама које су јој блиске по изговору. Са друге стране, након елиминације *х* из фонолошког система овога говора, остало је или а) упражњено место (*снѝу*), или је б) тај сугласник замењен прелазним сугласником (*зак^увѝваши*).

Јекавско јотовање представља једну од важних дијалекатских црта овога говора. Јотовање је извршено доследно у свим контекстима у којима је било услова за његово вршење. Бележили смо га у вези са денталима *д* (*вѝћела*), *т* (*п^дћерам*) и *с* (*сѝме*), као и сонантом *л* (*љѝб*), док за јотовање лабијала, нисмо нашли потврде.

Сугласник *м*, који је у говорима источнохерцеговачког типа заступљен у великој мери услед присуства турцизама у транскрибованом тексту се нашао

тек у два облика именице цем, довољно да увидимо да је и та фонема део система говора Глеђице, али недовољно да се њеном статусу у фонолошком систему посвети више пажње.

Након изложених главних дијалекатских особености, можемо закључити да говор Глеђице, иако удаљен од матичних ијекавских говора и смештен на рубу говора источнохерцеговачког типа, поседује већину значајних црта фонолошког система које би га као такав говор и одредиле. Одступање од других говора источнохерцеговачког типа остварује се на плану већег утицаја екавског наноса, што је очекивано, уколико ову појаву посматрамо у контексту снажног ширења екавског изговора путем медија и школа, са једне стране, али и у контексту тога да овај говор припада граничним говорима ијекавског подручја. Како ексцерпирани материјал сведочи да је та појава захватила и веће размере у односу на материјал који налазимо у написаној научној литератури, можемо закључити да овај говор показује тенденцију ка знатно већем уопштавању екавског изговора, што говор Глеђице чини прелазним ијекавско-екавским говором, односно ијекавским говором са великим бројем екавизама.

ЛИТЕРАТУРА

- Даничић 1925:** Ђ. Даничић, *Српски акценти*, Београд – Земун: Графички завод „Макарије”.
- Ђукановић 1995:** П. Ђукановић, Говор Драгачева, *СДЗб*, XLI, 1–239 + карта.
- Кристал 1985:** D. Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Београд: Nolit.
- Марковић 2012:** С. З. Марковић, Границе ијекавских говора у западној Србији, *СДЗб*, LIX, 383–484.
- Милетић 1933:** Б. Милетић, Изговор српскохрватских гласова, *СДЗб*, V, 1–160.
- Николић 1972:** М. Николић, Говор села Горобиља (код Ужичке Пожеге), *СДЗб*, XIX, 616–746.
- Николић 2001:** В. Николић, *Моравички и горњостуденички говори*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- Симић/Остојић 1996:** Р. Симић и Б. Остојић, *Основи фонологије српског књижевног језика*, Београд: Универзитет у Београду.

PHONOLOGICAL FEATURES OF SPEECH IN GLEDJICA VILLAGE

Summary

In this paper phonological features of speech in Gledjica village in the vicinity of Ivanjica town are analyzed. The features have been classified into: a) the ones connected to vocalism, with special attention to *jat* (Ђ) replacement and b) the ones related to consonantism. Our aim was to demonstrate the fact that the speech of Gledjica is marked with the majority of significant phonetic and phonological markers which would define it as Easternherzegovian speech type, even though Gledjica speech is distanced from the original ijekavian speech types and positioned at the edge of Easternherzegovian speech type. On the other hand, we have pointed out the features showing that the Gledjica speech has departed from its related speech types, as well. Here, first of all, we are considering the replacement of *jat*, since it turned out that the status of ijekavian *jat* replacement is unstable even speaking of the oldest Gledjica's habitants. Thus, there is a tendency towards significant generalization of ekavian *jat* replacement.

Key words: phonological features, Gledjica speech, Ivanjica, dialectology.

Ana V. Kolarević